

18.12.2009

Dnro 3202/4/08

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Oikeusasiamiehensihteeri Mikko Sarja

PÄÄMIEHEN OMAISUUDEN LAHJOITUSKIELTO / FÖRBJUDET ATT SKÄNKA BORT HUVUDMANNENS EGENDOM

1

KANTELU

Pyysitte kirjeessänne eduskunnan oikeusasiamiestä tutkimaan Vantaan maistraatin menettelyä äitinne edunvalvonnassa. Toivoitte äitinne edunvalvojana apua kohtaamaanne ongelmaan, joka liittyy läheisten muistamiseen. Kerroitte, että äidillenne on ollut tärkeää muistaa läheisiä pienten merkkipäivä- yms. lahjojen muodossa. Tämä ei kuitenkaan ole enää ollut mahdollista maistraatin esittämän tulkinnan vuoksi. Vantaan maistraatti on kertomanne mukaan katsonut Teidän lahjoittaneen päämiehenne varoja ja kehottanut Teitä palauttamaan hänen tililleen 340 euroa. Kokemuksenne mukaan äitinne lahjoitustahdosta ei ole ollut epäselvyyttä, ja hän ymmärtää antamiensa lahjojen merkityksen, minkä vuoksi katsoitte maistraatin tulkinnan loukanneen äitinne itsemääräämisoikeutta.

[...]

3

RATKAISU

3.1

Arvioinnin lähtökohdat

3.1.1

Asiaa koskeva sääntely

Holhustoimilaki lähtee päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta. Lain 14 §:n mukaan edunvalvojan määrääminen ei nimittäin estä päämiestä itse vallitsemasta omaisuuttaan tai tekemästä oikeustoimia, jollei laissa toisin säädetä.

Päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen tähtää myös holhustoimilain sääntely, joka koskee yhtäältä päämiehen oikeutta tehdä lahjoituksia ja toisaalta edunvalvojalle asetettua lahjoituskieltoa. Viimeksi mainittu tähtää myös päämiehen taloudellisten etujen suojaamiseen.

Päämiehen oikeudesta tehdä tavanomaisia lahjoituksia säädetään holhustoimilain 38 §:n 2 momentissa. Sen mukaan jos päämies tahtoo antaa lahjan, joka on olosuhteisiin nähden tavanomainen ja taloudelliselta merkitykseltään vähäinen, edunvalvojan tulee huolehtia siitä, että antajan tarkoitus voi toteutua. Säännöstä ei ole tässä yhteydessä erikseen perusteltu, vaan perustelujen osalta on viitattu lain 32 §:n eli edunvalvojaa koskevan lahjoituskielto-säännöksen perusteluihin (ks. HE 146/1998 vp, s. 50).

Viimeksi mainitun säännöksen 1 momentin mukaan edunvalvoja ei saa lahjoittaa päämiehensä omaisuutta. Kyseistä säännöstä valmisteltaessa todettiin, että jo aiempaan holhouslakiin sisältyneitä vastaavansisältöistä säännöstä oli toisinaan pidetty liian kattavana sen tähden, että se esti myös tavanomaisten merkki- tai juhlapäiviin liittyvien lahjojen antamisen. Holhoustoimilaissa ei kuitenkaan pidetty tarkoituksenmukaisena antaa edunvalvojalle kelpoisuutta tavanomaisten lahjoitusten tekemiseen. Tämä johtui siitä, että holhoustoimilakiin sittemmin säädetyn 24 §:n mukaan myös vajaavaltaisella itsellään on kelpoisuus tehdä oikeustoimia, jotka ovat olosuhteisiin nähden tavanomaisia ja merkitykseltään vähäisiä. Tämän säännöksen nojalla vajaavaltainen voi antaa myös tavanomaisena pidettävän lahjan, jos hän katsoo siihen olevan syytä.

Edelleen 32 §:n perusteluissa on todettu, että vajaavaltaisella ei kuitenkaan välttämättä ole vallinnassa varallisuutta siinä määrin, että hän voisi tehdä edellä mainitun lahjoituksen. Tämän vuoksi on lain 38 §:ään sisällytetty selventävä oikeusohje, jonka mukaan edunvalvojan tulee tällaisessa tapauksessa huolehtia siitä, että antajan tarkoitus voi toteutua. Tämän säännöksen mukaan edunvalvojan tulee tutkia, voidaanko aiottua lahjoitusta pitää tavanomaisena ja taloudelliselta merkitykseltään vähäisenä. Myönteisessä tapauksessa hänen tulee huolehtia lahjoittajan toivomuksen toteuttamisesta esimerkiksi luovuttamalla lahjaesine tai sen hankkimiseen tarvittavat varat vajaavaltaisen käytettäväksi.

Vielä hallituksen esityksessä on todettu edellä mainituista säännöksistä seuraavan, että tavanomaisen lahjan antaminen voi estyä ainoastaan silloin, kun vajaavaltainen ei kykene ymmärtämään asian merkitystä. Lahjoituksen sallimiseen näissä tapauksissa ei ole hallituksen esityksen mukaan vajaavaltaisen edun kannalta tarvetta (ks. HE 146/1998 vp, s. 44–45 ja myös holhouslakitoimikunnan mietintö KM 1989:50, s. 108–109).

Holhoustoimilain 32 §:n 2 momentin mukaan edunvalvoja ei saa edustaa päämiestään, jos vastapuolena on edunvalvoja itse, edunvalvojan puoliso tai lapsi taikka joku, jota edunvalvoja edustaa. Säännöksen perusteluiden mukaan säännös koskee edustusvallan esteitä sekä oikeustoimia tehtäessä että silloin, kun on kyse päämiehen edustamisesta oikeus- tai hallintoasiassa (HE 146/1998 vp, s. 45).

3.1.2

Lahjoituskiellosta oikeuskirjallisuudessa

Oikeuskirjallisuudessa on ensinnäkin todettu, että kun edunvalvojan tulee edunvalvonnan aikana kuunnella päämiestään holhoustoimilain 43 §:n nojalla, voitaisiin tästä päätellä, että edunvalvojalla on erityinen aihe suhtautua kunnioittavasti myös niihin tahdonilmaisuihin, joita päämies on oikeustomikykyisenä antanut ennen edunvalvontaan tuloaan (ks. Markku Helin: Edunvalvojan päätösvallan rajoista, Lakimies 6–7/2001, s. 1080).

Edelleen on todettu, että edunvalvojaa sitova lahjoituskielto ei estä oikeustoimikelpoista päämiestä, joka ei ole vajaavaltainen tai jonka oikeustoimikelpoisuutta ei tältä osin ole rajoitettu, itse tekemästä lahjoituksia. Vajaavaltaisen oikeudesta tavanomaisten lahjojen antamiseen on toisaalta todettu, että myös vähämerkityksisten lahjojen, kuten tavanomaisten syntymäpäivä-, joulu- ja valmistujaislahjojen, antajana voi olla vain päämies itse. Edunvalvojan tulee ainoastaan myötävaikuttaa siihen, että päämiehen tahto voi toteutua. Päämiehen tulee näissäkin tilanteissa ymmärtää lahjoituksen merkitys ja antaa lahja omasta vapaasta tahdostaan. Sillä perusteella, että lahjoituksia on tehty joka vuosi, lah-

jan antamista ei voida perustella, jos päämies ei asiaa enää ymmärrä. Vielä on todettu olevan vaikea nähdä, millä tavalla lahjan antaminen voisi enää olla päämiehen edun mukaista tilanteessa, jossa päämies ei enää edes voi tuntea lahjan antamisen iloa (Ari Heikkinen – Aila Heusala – Soja Mäkelä – Kari Nuotio: Holhoustili, 2003, s. 92).

Lahjoituskiellon ehdottomuuden on puolestaan katsottu merkitsevän, että edunvalvojalla ei ole harkintavaltaa joustaa asiassa esimerkiksi päämiehen perheen tai tulevien sukupolvien eduksi (ks. Pertti Välimäki: Holhoustoimen pääpiirteet, 2008, s. 83).

Oikeuskirjallisuudessa on myös katsottu, että koska lahjan antamista ei ole tehty luvanvaraiseksi, lahjoituskieltoa laveasti tulkiten edunvalvonta katkaisisi kaikenlaiset lahjoitukset silloin, kun päämies ei enää ymmärrä asiaa. Edelleen on todettu, että elämisen laadun jatkuvuutta arvostavan tulkinnan mukaan lahjoituskiellon ei kuitenkaan voida katsoa koskevan tavanomaisia huomaavaisuuslahjoja, jotka päämies olisi itse muuten antanut. Edunvalvonta ei siten saisi katkaista tällaista päämiehen identiteettiin muutoin kuuluvaa yhteyttä ympäröivään yhteiskuntaan (ks. Ahti Saarenpää: Henkilö- ja persoonallisuusosoikeus; teoksessa Oikeusjärjestys, osa 1, 2009, s. 329–330).

3.1.3

Maistraatin esittämät perustelut toiminnalleen

Maistraatin selvityksen mukaan päämiehen on edunvalvojaa määrättäessä hankitussa lääkärintuunnossa todettu sairastavan Alzheimerin tautia. Lausunnossa oli myös muun muassa todettu, että tutkittava ei välttämättä muista, mistä asiasta juuri on puhuttu.

Päämiehen vuositilien 2005 ja 2006 tarkastuksessa edunvalvojaa oli huomautettu lahjoituskiellosta, kun tileissä oli ollut suorita tilisiirtoja päämiehen lapsenlapsille. Sittemmin edunvalvojaa oli kehoitettu palauttamaan vuonna 2007 päämiehen tililtä lähisukulaisille tehdyt rahasiirrot.

Jotta maistraatti voisi täyttää valvontavelvollisuutensa päämiehen omaisuuden hoidossa, sen on varmistuttava siitä, että päämiehen varallisuutta hoidetaan asianmukaisesti ja esimerkiksi päämiehen lahjoittamiksi ilmoitetut rahavarat on lahjoitettu pätevästi. Tämä tarkoittaa, että maistraatti on vakuututtava siitä, että edunvalvoja ei ole lahjoittanut päämiehensä omaisuutta vaan lahjoituksen on tehnyt päämies itse omasta tahdostaan ja aloitteestaan.

Maistraatti on selvityksessään lähemmin yksilöimiensä asiakirjojen perusteella katsonut voivansa olettaa, että päämiehen muisti ja hänen toimintakykynsä on edenneen Alzheimerin taudin vuoksi alentunut niin, ettei hän enää kykene olemaan aloitteellinen lahjoitusten suhteen. Lisäksi maistraatti oli yrittänyt selvittää päämiehen kantaa lahja-asiaan häntä henkilökohtaisesti kuulemalla. Tämän perusteella maistraatti oli päättänyt siihen, ettei päämies ainakaan sillä hetkellä enää ollut kyennyt minkäänlaiseen itsenäiseen tahdonmuodostukseen.

Maistraatin mukaan edunvalvonnassa olevan päämiehen itse tekemät lahjoitukset ovat sallittuja edellytyksin, että hän ymmärtää asian merkityksen ja on aloitteellinen asiassa. Muutoin lahjoitukset katsotaan edunvalvojan tekemiksi. Ulkopuolisen tahon tulee maistraatin mukaan voida luotettavasti selvittää päämiehen tahto. Muutoin hänen tekemikseen ilmoitetut tahdonilmaisut eivät ole uskottavia. Maistraatti ei voi hyväksyä holhoustoimilain vastaisia lahjoituksia.

Yhteenvedon maistraatti totesi, että se ei ollut voinut vakuuttua siitä, että päämies olisi tehnyt puheena olevat lahjoitukset itse tai että ne olisi tehty hänen aloitteestaan.

3.2

Arviointia

Lähtökohta on, että edunvalvoja ei voi lahjoittaa päämiehensä omaisuutta. Edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta edes tavanomaisten lahjoitusten tekemiseen päämiehensä puolesta. Edunvalvojaa sitova lahjoituskielto on siten tässä suhteessa ehdoton.

Toisaalta edunvalvojan tulee kuitenkin myötävaikuttaa päämiehen lahjoitustahdon toteutumiseen. Kyse on nyt ensinnäkin siitä, mitä lahjoittamisella prosessina tarkoitetaan lahjoituskieillon näkökulmasta, eli onko kiellettyä lahjoittamista myös se, että edunvalvoja toimii päämiehen ilmaiseman lahjoitustahdon toimeenpanijana? Tällä kysymyksenasettelulla on kytkentä myös siihen, mitä edellä todetulla myötävaikuttamisella tarkoitetaan. Eli onko kyse vain lahjoitukseen tarvittavien varojen tai lahjaesineen luovuttamisesta päämiehen haltuun, jotta tämä voisi itse toteuttaa lahjoitustahdonsa, vai voiko säännöksessä tarkoitettua myötävaikuttamista olla sekin, että edunvalvoja toimii päämiehensä ohjeiden mukaisesti ja ohjaa lahjoituksen päämiehen osoittamaan tarkoitukseen?

Holhustoimilain 38 §:n 2 momentin sanamuoto mahdollistaa käsitykseni mukaan sinänsä myös viimeksi mainitun tulkinnan. Toisaalta puheena olevan säännöksen – joskin esimerkinomaiset – perustelut viittaavat siihenkin, että päämies itse konkreettisesti toteuttaa lahjan antamisen edunvalvojan annettua hänen käyttöönsä siihen tarvittavat varat. Tämä suppea tulkinta voisi kuitenkin joissakin tilanteissa johtaa päämiehen itsemääräämisoikeuden näkökulmasta ongelmalliseen lopputulokseen; esimerkiksi jos päämies on fyysisesti kykenemätön itse toteuttamaan lahjoitusta.

Puheena olevassa asiassa on maistraatin selvityksestä ilmenevällä tavalla ollut keskeisessä osassa se, onko päämies ymmärtänyt asian merkityksen. Käytettävissäni olleesta aineistosta ei ilmene, että päämies olisi julistettu vajaavaltaiseksi tai että hänen toimintakelpoisuuttaan olisi muutenkaan rajoitettu. Maistraatin selvityksissä on kuitenkin kerrottu hänen sairastavan Alzheimerin tautia.

Holhustoimilain 38 §:n 2 momenttia itsenäisesti luettaessa voidaan havaita, että sitä ei sinänsä ole kytketty esimerkiksi päämiehen ymmärryskykyyn. Säännöstä on perusteltu viittaamalla lahjoituskieitoa koskevaan säännökseen, jota puolestaan on perusteltu lähestymällä asiaa vajaavaltaisuuden eli edunvalvonnan pisimmälle menevän muodon näkökulmasta. Nämä säännökset on holhustoimilain perusteluissa kytketty toisiinsa johtopäätöksin, että lahjoittaminen voi estyä vain, jos vajaavaltainen ei kykene ymmärtämään asian merkitystä.

Edellä todetun perusteella jää jossain määrin kysymyksenalaiseksi, voiko edellä todetusta seurata, että oikeustoimikelpoisenkin päämiehen kyseessä ollen hänen ymmärryskyvyilleen voidaan kuitenkin tapauskohtaisesti antaa merkitystä siten kuin maistraatti oli nyt tehnyt. Päämiehen taloudellisten etujen suojaamisen näkökulmasta vastaus on myönteinen.

Päämiehen ymmärryskyvystä on sinänsä nyt esitetty eriäviä näkemyksiä. Kantelun mukaan päämies kykenee ymmärtämään lahjoitusten merkityksen, kun taas maistraatti on käytettävissään olleiden asiakirjojen ja päämiehen henkilökohtaisen kuulemisen perusteella päättänyt asiassa toisenlaiseen

arvioon. Kumpikin käsitys on sinänsä mahdollinen, koska muistihäiriöisten päämiesten kyky ymmärtää asioita samoin kuin heidän mielipiteensä voivat vaihdella päivittäin ja ehkä jopa kysyjästä riippuen, kuten nyt oli asian laita. Minulla ei ole kirjallisessa kantelumenettelyssä edellytyksiä kyseenalaistaa kumpaakaan päämiehen käsityskyvystä esitettyä näkemystä eikä siten myöskään mahdollisuutta ottaa asiaan tästä näkökulmasta enemmän kantaa.

Lahjoituskiellon laaja ja tiukka tulkinta sekä päämiehen ymmärryskyvystä varmistuminen kaikissa olosuhteissa voidaan sinänsä nähdä päämiehen suojaamisesta lähtevän edunvalvonnan ilmentymänä. Asiaa voidaan toisaalta lähestyä myös etenkin omaisedunvalvonnan erityispiirteiden ja siitä näkökulmasta, että edunvalvonnan tulisi ylipäätään vaikuttaa mahdollisimman vähän päämiehen ja hänen edunvalvojanaan toimivan omaisen perhe-elämään ja siihen erityiseen suojaan, jota se nauttii. Läheisten muistaminen erilaisin merkkipäivälahjoin on useille meistä osa tavanomaista perhe-elämää.

Läheisten tai muidenkin päämiehelle tärkeiden tahojen muistaminen ilman odotuksia vastavuoroisuudesta on voinut olla päämiehen identiteetin kannalta niin tärkeää, että hänen voidaan olettaa haluavan jatkaa sitä jopa silloin, kun hän ei enää välttämättä ulkopuolisten silmin näyttäisi tuntevan lahjoittamisen iloa tai ei voisi selkeästi ja jälkikäteen todennettavasti ilmaista asiaan kantaansa. Edellä kuvattu päämiehen taloudellisten etujen suojaamista korostava tulkinta voi kuitenkin johtaa tämän yhteyden katkeamiseen, jos maistraatti ei katso saavansa varmuutta päämiehen ymmärryskyvystä valvontatehtäväänsä hoitaessaan.

Totean vielä, että maistraatin tilintarkastuksen yhteydessä esittämät muistutukset eivät lähtökohtaisesti ole edunvalvojaa oikeudellisesti suoraan velvoittavia vaan ne ovat lähtökohtaisesti maistraatin tulkintoja kulloinkin esillä olevista asioista. Koska niiden tarkoitus on ohjata edunvalvojan toimintaa jatkoa ajatellen, niillä on käsitykseni mukaan kuitenkin tosiasiallisesti olennainen merkitys edunvalvojan toiminnalle. Maistraatin tilintarkastusmuistutusten asianmukaisuus voi kuitenkin tulla tuomioistuimessa arvioitavaksi, jos edunvalvoja ei noudata saamiaan muistutuksia ja maistraatti saattaa asian käräjäoikeuden tutkittavaksi edunvalvojan vapauttamista koskevana asiana sillä perusteella, että maistraatti katsoo edunvalvojan olevan sopimaton hoitamaan tehtävänsä. Näin ollen nytkin esillä olevan kaltaiset ristiriitatilanteet on mahdollista saattaa viime kädessä tuomioistuimen ratkaistavaksi.

3.3

Johtopäätös

Oikeusasiamiehen tulee valvoa, että viranomaiset noudattavat lakia ja täyttävät velvollisuutensa. Valvottaviensa harkintavallan käyttöön oikeusasiamies ei voi puuttua, ellei harkintavallan rajoja ole ylitetty tai sitä ole muuten käytetty väärin. Edellä esitetyn perusteella johtopäätökseni on, että minulla ei asian tulkinnan- ja harkinnanvaraiset elementit huomioon ottaen ole oikeudellisia edellytyksiä katsoa maistraatin menetelleen valvontatehtävässään lainvastaisesti tai käyttäneen harkintavaltaansa väärin.

Edellä todetun johdosta kantelunne ei valitettavasti voinut johtaa toimenpiteisiini. Tänne toimittamanne liitteet palautetaan ohessa.